

Σύνταγμα, Δημοκρατία και Πολιτειακοί Θεσμοί

ΜΝΗΜΗ
ΓΙΩΡΓΟΥ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

II

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ
ΑΘΗΝΑ-ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
2013

Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΑΙ Η ΒΙΟΗΘΙΚΗ

Φίλιππος Κ. Βασιλόγιαννης

Λέκτωρ Φιλοσοφίας του Δικαίου

Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Ο Γιώργος Παπαδημητρίου υπήρξε, ως γνωστόν, πρωτοπόρος στη διεύρυνση του αντικειμένου της επιστήμης του δικαίου προς το πεδίο των νέων τεχνολογιών. Είχα τη χαρά και την τιμή να λάβω μέρος σε διάφορα σχήματα συνεργασίας, επιστημονικές εκδηλώσεις και συζητήσεις που, υπό την εποπτεία του, κλήθηκαν να ανταποκριθούν στην πρόκληση των νέων τεχνολογιών, ο ίδιος δε, άμεσα ή έμμεσα, ίσως επέδρασε στην απόφασή μου να ασχοληθώ πιο συστηματικά με τα σχετικά ζητήματα, ιδίως της λεγόμενης *βιοτεχνολογίας*¹. Ο τιμώμενος πάντοτε μας τόνιζε ότι, χωρίς μια ουσιώδη διεπιστημονική προσέγγιση των προβλημάτων που γεννά η ραγδαία επιστημονική πρόοδος των τελευταίων δεκαετιών, οι απαντήσεις που θα έδιδε από μόνη της κάθε επιστήμη (περιλαμβανομένης της Νομικής) θα ήταν μονοδιάστατες, απλώς προσωρινές και μάλλον αναξιόπιστες. Αργότερα, κατά τη συμμετοχή μου σ' ένα διεπιστημονικό ερευνητικό πρόγραμμα στη βιοηθική, ήλθα αντιμέτωπος με τη *φιλοσοφική* σημασία του αιτήματος της διεπιστημονικότητας, ζήτημα στο οποίο αφιερώνονται οι προκαταρκτικές σκέψεις που ακολουθούν².

---

1. Με συγκίνηση και νοσταλγία θυμάμαι –μεταξύ των άλλων– την πρώτη δημόσια υποστήριξη της τότε υπό εκπόνηση μονογραφίας μου για την ανθρώπινη κλωνοποίηση (που αργότερα εκδόθηκε υπό τον τίτλο *Ο Κλώνος του Ανθρώπου: ένας επίκαιρος επανέλεγχος των συνταγματικών ιδεών* [Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003]) στο Σεμινάριο Συνταγματικού Δικαίου που διηύθυνε ο *Γιώργος Παπαδημητρίου*, καθώς και μια πρώτη καταγραφή της σχετικής επιχειρηματολογίας μου (παρουσιασμένη κατά το Α' Επιστημονικό Συνέδριο του Ομίλου Αριστοβούλου Μάνεση το έτος 2002) που περιελήφθη στον συλλογικό τόμο *Νέες τεχνολογίες και συνταγματικά δικαιώματα*, ο οποίος εκδόθηκε στη σειρά *Δίκαιο και κοινωνία στον 21ο αιώνα* (Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2004) υπό τη διεύθυνση του ιδίου.

2. Μια εκδοχή της παρούσας συμβολής παρουσιάσθηκε στο 4ο επιστημονικό συνέδριο του εν λόγω Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Πανεπιστη-

Ο Γιώργος Παπαδημητρίου θα επικροτούσε ασφαλώς (και ορθώς) ένα πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών στη βιοηθική, στο οποίο³ θα συμμετείχαν βιολόγοι, ιατροί, κοινωνιολόγοι, νομικοί και φιλόσοφοι. Το πρόγραμμα αυτό, από την άποψη μιας εμπειρικής περιγραφής του, θα ήταν οπωσδήποτε, ως προς τη θεσμική μορφή του ως πανεπιστημιακού, ένα πρόγραμμα διατμηματικό (στο οποίο θα συμμετείχαν, δηλαδή, τμήματα ή τομείς Βιολογίας, Ιατρικής, Κοινωνιολογίας, Νομικής κ.λπ.). Πρέπει, όμως, να διακρίνει κανείς εξ αρχής τον διατμηματικό από τον διεπιστημονικό χαρακτήρα του. (Μιλώντας στη συνέχεια για διεπιστημονικότητα αναφερόμαστε, όχι μόνο στις επιστήμες αδιακρίτως, αλλά και στους κλάδους της φιλοσοφίας, ιδίως στη σχέση μεταξύ των επιστημών και της φιλοσοφίας). Το ίδιο πρόγραμμα, ως διατμηματικό, θα όφειλε, δηλαδή, να είναι συγχρόνως διεπιστημονικό. Διαφορετικά, ο διατμηματικός χαρακτήρας του θα ήταν και θα παρέμενε ανεκπλήρωτος: σχέσεις εξουσίας, π. χ., και συσχετισμοί δυνάμεων ίσως εξηγούσαν τον διατμηματικό (ή διαπανεπιστημιακό) χαρακτήρα του. (Το πανεπιστήμιο, ως θεσμός, δεν είναι ασφαλώς ούτε εκτός της υπό στενή έννοια πολιτικής). Η διεπιστημονικότητα του εν λόγω προγράμματος, ωστόσο, δεν αποτελεί ζήτημα εμπειρικό, αλλά πρωτίστως κανονιστικό. Το πρώτο, λοιπόν, ερώτημά μας αφορά στην αναγκαιότητα της διεπιστημονικότητάς του. Μιλώντας, δηλαδή, για αναγκαιότητα ως προς τη διεπιστημονικότητα του προγράμματος δεν θέτουμε κάποιο ζήτημα σχέσεων εξουσίας και συσχετισμού δυνάμεων (τυχαίες σχέσεις εξουσίας και ένας διαφορετικός συσχετισμός δυνάμεων ίσως καθιστούσαν περιττό τον διατμηματικό χαρακτήρα του), αλλά ένα γνήσιο κανονιστικό ζήτημα: η αναγκαιότητα της διεπιστημονικότητας χρήζει επιστημολογικής δικαιολογήσεως και, όπως θα διαπιστώσουμε, συνεπάγεται πρωτίστως ηθικές δεσμεύσεις.

Κατ' αρχάς, εφ' όσον θα επρόκειτο για ένα πρόγραμμα με αντικείμενο τη βιοηθική, εύλογα προσδοκά κανείς ότι το πρόγραμμα θα είναι μάλλον διεπιστημονικό, όπως η ίδια η βιοηθική. Πράγματι, τα ζητήματα της βιοηθικής (από τα πιο παραδοσιακά, όπως των αμβλώσεων και της ευθανασίας, μέχρι τα πλέον σύγχρονα, όπως της κλωνοποίησης και των γενετικών επεμβάσεων⁴) συνυ-

μίου Κρήτης «Βιοηθική» (3-5 Οκτωβρίου 2008)· περισσότερα περί του Προγράμματος στην ιστοσελίδα του <http://bioethics.fks.uoc.gr>.

3. Όπως στο προαναφερθέν στην προηγούμενη σημείωση.

4. Βλ. Ο Κλώνος του Ανθρώπου, *passim*, καθώς και τις ενότητες των κρίσιμων πρακτικών διλημάτων, in: Παύλου Κ. Σούρλα και του γράφοντος, Ηθική, δίκαιο και βιοηθική: θεωρητική θεμελίωση και πρακτικά διλήματα (υπό έκδοση).

φαίνονται πάντοτε με το αίτημα της κατά το δυνατόν ακριβούς περιγραφής των πραγματικών δεδομένων (π. χ. της πιθανολογήσεως του κρίσιμου κινδύνου), στο οποίο καλούνται να ανταποκριθούν οι επιστήμες της φύσεως (*Naturwissenschaften*) (για να χρησιμοποιήσουμε ένα φιλοσοφικά φορτισμένο όρο⁵). Από την άλλη πλευρά, τα ίδια ζητήματα, ως ζητήματα πρακτικώς ενδιαφέροντα, συνυφαίνονται πάντοτε με το αίτημα της ηθικής και πολιτικής αξιολογήσεως των δεδομένων αυτών (π. χ. του πιθανολογούμενου κινδύνου), ή της ερμηνείας των αντίστοιχων επιστημονικών και κοινωνικών πρακτικών⁶, καθώς και της λήψεως ορθών συλλογικών αποφάσεων για την επίλυση των σχετικών διχογνωμιών, στο οποίο καλούνται να ανταποκριθούν οι επιστήμες του πνεύματος (*Geisteswissenschaften*), ιδίως η ηθική και η πολιτική φιλοσοφία και η φιλοσοφία του δικαίου⁷. Από τη σκοπιά, συνεπώς, ενός καταμερισμού πνευματικής εργασίας και ιδίως από τη σκοπιά

5. Για τη διάκρισή τους από τις λεγόμενες επιστήμες του πνεύματος (στις οποίες θα αναφερθούμε κατωτέρω στο κυρίως κείμενο) βλ. Παύλου Κ. Σούρλα, Θεμελιώδη ζητήματα της μεθοδολογίας του δικαίου: α' θεωρητική στοιχείωση (Αθήνα-Κομοτηνή: Έκδοση Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1986), σ. 39 επ.

6. Πρβλ. τη διάκριση του Ronald Dworkin, *Justice for Hedgehogs* (Cambridge, Mass.: The Balknap Press of Harvard University Press, 2011), π.χ., σ. 152 επ., μεταξύ επιστημονικής γνώσεως και ερμηνείας.

7. Σύμφωνα με την παραδοσιακή μεθοδολογία του δικαίου, οι τεχνολογικές καινοτομίες (όπως ιδίως η βιοτεχνολογία) δημιουργούν επιγενόμενα κενά στην έννομη τάξη (π.χ. ως προς τα ζητήματα συγγένειας που θέτει η χρήση της τεχνητής γονιμοποίησης στην ανθρώπινη αναπαραγωγή), τα οποία δεν πληρούνται ευχερώς και κατά θεσμικώς θεμιτό τρόπο από τον δικαστή διά της μεθόδου της αναλογίας και γι' αυτό είναι προτιμότερη η πρωτοβουλία του δημοκρατικά νομιμοποιημένου νομοθέτη για τη ρύθμισή τους· βλ. Παναγιώτη Παπανικολάου, Μεθοδολογία του ιδιωτικού δικαίου και ερμηνεία των δικαιопραξιών (Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000), σ. 238, 446 επ. Βέβαια, η παραδοσιακή μεθοδολογία του δικαίου παραγνωρίζει τη σημασία και τη δικαιολογητική λειτουργία των αρχών του δικαίου (π.χ., κατά τον Φίλιππο Δωρή, Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο [Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 199.], σ. 65 επ., οι αρχές δεν αποτελούν πηγές του δικαίου). Από τη σκοπιά των αρχών του δικαίου, ωστόσο, η έννομη τάξη είναι πλήρης και, επομένως, όπως δεν νοείται διακριτική ευχέρεια του δικαστή στις λεγόμενες δυσεπίλυτες υποθέσεις (*hard cases*), έτσι δεν νοούνται και γνήσια κενά δικαίου· βλ. Παύλου Κ. Σούρλα, Η διαπλοκή δικαίου και πολιτικής και η θεμελίωση των νομικών κρίσεων (Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1989), σ. 79 επ., 85 επ., με αφορμή την κριτική του Ronald Dworkin στον νομικό θετικισμό του H. L. A. Hart. Βλ., επίσης, του ίδιου, *Justi atque injusti scientia: Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου* (Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1995), σ. 191 επ.